

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.3(09)(477)«19/20»

Т. Л. Гавриленко

ГЕНЕЗА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1958 – 2001 РОКИ): ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Науковою платформою історико-педагогічного дослідження, «першим показником його культури» [1, с. LVII] прийнято вважати історіографію. Про це у своїх працях наголошували представники радянської історико-педагогічної науки (Е. Д. Днепров, А. І. Піскунов, В. Я. Струминський та ін.) та сучасні вітчизняні фахівці у галузі історії педагогіки (Л. Д. Березівська, Н. М. Гупан, О. В. Сухомлинська та ін.). Вивчення історіографії конкретної проблеми дозволяє з'ясувати ступінь її наукової розробки; осмислити переваги й недоліки попередніх напрацювань; визначити мету, завдання, наукову новизну наступного дослідження.

Український учений Н. П. Гупан пропонує вживати поняття «історіографія» у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні історіографія – це «системний аналіз та узагальнення всього масиву літератури з певної галузі наукового знання, що видавалась, з метою висвітлення процесу розвитку науки та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду». У вузькому – це «історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (декількох десятиріч, століття)» [2, с. 7 – 8]. Застосовуючи поняття історіографія в контексті нашого дослідження будемо мати на увазі його вузьке тлумачення.

Мета статті – здійснити аналіз історіографічних напрацювань щодо розвитку початкової освіти в Україні у 1958 – 2001 роках.

Зазначимо, що історіографічний аналіз окресленої проблеми здійснювався нами відповідно до прийнятої в сучасній історико-педагогічній науці періодизації розвитку школи й освіти в Україні і складається з двох періодів: I – 1960-ті – 1980-ті рр., II – 1990-ті – 2010-ті рр. Такий поділ вважаємо найоптимальнішим, адже кожен з них представляє окремий етап у суспільно-політичному житті України, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ.

Крім хронологічного підходу до систематизації історіографічних джерел, слід також застосувати проблемно-тематичний. Зважаючи на це, ми виділили дві групи праць, у яких тією чи іншою мірою висвітлюється окреслена проблема. До першої належать дослідження, що відтворюють генезу українського шкільництва, в контексті якого відбувався розвиток

початкової освіти як цілісного утворення. До другої групи віднесено історико-педагогічні розвідки, у яких розкриваються окремі проблеми початкової освіти другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Аналіз історіографії ми здійснюємо також з опорою на підходи, запропоновані відомою вченою у галузі історії педагогіки Л. Д. Березівською, тобто висвітлюємо її за групами: історико-педагогічна історіографія та історіографія інших наук, а також поділяємо на українську, українську діаспорну, радянську [3, с. 15].

Застосування названих підходів до аналізу та систематизації історіографічних джерел дозволило нам розглядати їх у певній послідовності, виділяючи з них різні за змістом і завданнями.

Перший період (1960-ті – 1980-ті рр.) історіографічного аналізу містить незначну кількість праць, які представлені переважно у вигляді індивідуальних і колективних монографій. У більшості з них розглядається етап реформування шкільної освіти у контексті прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.). У працях О. Я. Завадської «Школи України в період перебудови системи народної освіти» (1964), «Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959 – 1968 гг.)» (1968); М. С. Гриценка «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965)» (1966); А. Д. Бондаря «З історії розвитку системи народної освіти на Україні за роки Радянської влади» (1968); В. І. Зільберштейна, В. О. Повх «З історії розвитку системи народної освіти в Українській РСР» (1968); колективній монографії «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР» (1967) період 1959 – 1965 рр. оцінюється як новий в історії радянської школи, зокрема наводяться дані про розширення мережі шкіл, збільшення кількості учнів у них, подолання другорічництва, зростання успішності та якості знань, підвищення рівня підготовки вчителів, зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл; вказується також на зміни в навчальних планах і програмах тощо.

Серед зазначених праць привертає увагу монографія О. Я. Завадської «Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959 – 1968 гг.)», де висвітлюються експериментальні дослідження в галузі початкової освіти, зокрема йдеться про експеримент у школах м. Києва та м. Волновахи Донецької області (1963/1964 – 1966/1967 навчальні роки), результати якого підтвердили доцільність переходу до 3-річної початкової освіти і показали наявність більш високих пізнавальних можливостей у молодших школярів, та про початок масових експериментальних перевірок нових програм і підручників для І класу у школах Павлоградського району Дніпропетровської області та Калуського району Івано-Франківської області (1966/1967 навчальний рік) [4, с. 118 – 122]. Учена також розкриває особливості трудового навчання у

початкових класах. У цьому контексті вона акцентує на досвіді роботи Павльської школи Кіровоградської області та Київської школи № 42 [4, с. 145 – 147].

Варта уваги колективна монографія «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР», де у розділі «Методики навчання» здійснюється короткий огляд методичних керівництв та посібників для вчителів початкових класів з навчання грамоти, української і російської мов, арифметики, трудового навчання, малювання, співів, фізичної культури; в загальному характеризуються навчальні програми з ручної праці, малювання, співів, фізичної культури; порушується питання про необхідність розроблення методики навчання грамоти дітей шестирічного віку, раціональне використання вікових можливостей дітей 6 – 7-ми років [5, с. 356 – 367]. У праці також відмічається про проведення кількарічного експерименту (нажаль, не вказуються роки) у початкових класах, метою якого було удосконалення змісту й організаційних форм навчання молодших школярів, вивчення шляхів використання їх пізнавальних можливостей у засвоєнні навчального матеріалу, перевірка програм, розроблених Науково-дослідним інститутом педагогіки [5, с. 128 – 129].

Слід зазначити, що у 70-х рр. історія шкільної освіти в Україні в обраних хронологічних межах не була предметом дослідження вітчизняних науковців. Наступним історіографічним джерелом, на наш погляд, слід вважати колективну монографію «Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятій п'ятирічці», видану у 1981 р. Як і в дослідженнях 60-х рр., але ще з більшим наголосом на керівну роль партії та її вплив на розвиток освіти, у монографії давалася позитивна оцінка шкільної освіти 1976 – 1980 років: здійснення загальної середньої освіти, удосконалення шкільної мережі, зміцнення навчально-матеріальної бази школи, запровадження безоплатного користування підручниками, організація підвезення учнів до місця навчання у сільській місцевості, збільшення витрат на освіту, створення належних умов для праці і побуту вчителів тощо. Цікавим з точки зору нашого дослідження є розділ «Зміст освіти і якість знань», у якому окреслено завдання початкової освіти як «фундамента загальноосвітньої школи», роль учителя в успішності учнів; здійснюється короткий аналіз навчальних програм для початкових класів [6, с. 83 – 86]. Варта уваги й інформація про експерименти в початковій освіті, проведені наприкінці 70-х рр. Вони стосувалися дослідження змісту, форм і методів навчання дітей шестирічного віку у підготовчих класах при загальноосвітніх школах, переходу початкової школи на п'ятиденний навчальний тиждень, особливостей навчання слабовстигаючих учнів у класах вирівнювання, вивчення англійської мови у 1 – 4-х класах, ефективності поєднання загальноосвітньої та хореографічної підготовки молодших школярів [6, с. 132 – 138].

У 1987 р. побачив світ черговий том «Очерков истории школы и педагогической мысли народов СССР», присвячений періоду 1961 – 1986 рр. На основі широкої джерельної бази у праці висвітлювалася політика партії та держави у галузі освіти; порушувалися питання про удосконалення змісту загальної середньої освіти, організації навчального процесу; характеризувалися навчальні плани, програми, підручники тощо [7]. Незважаючи на значний фактичний матеріал, який вміщено у дослідженні, розвиток початкової освіти в Україні не знайшов відображення у ньому.

Отже, у працях радянських учених гіперболізувалася роль партії та уряду у розвитку шкільної освіти, яка розглядалася переважно в позитивному аспекті. Натомість у згаданих наукових розвідках замовчувалися факти про зменшення і в подальшому ліквідацію українських шкіл, масштабну денаціоналізацію підростаючого покоління, уніфікацію навчання, гальмування творчої ініціативи учителів та інші негативні явища. На наш погляд, стан та розвиток шкільної освіти оцінювався не завжди об'єктивно і розглядався однобічно.

Цього недоліку не були позбавлені і праці представників української діаспори, видані в радянський час. Пронизані національно-патріотичним пафосом, її автори акцентували увагу передусім на суспільно-політичних аспектах розвитку школи, давали критичні оцінки освіти радянської доби. Так, основним лейтмотивом монографії І. В. Коляски «Освіта в Радянській Україні» (1970) була дискримінація та русифікація українців через освіту. Автор наголошував, що черговим наступом русифікації стало прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Для підтвердження цього дослідник наводить статистичні дані про зменшення кількості українських шкіл, підручників, кількості годин на вивчення української мови та літератури, усунення українських книжок із шкільних бібліотек тощо. Не зважаючи на вміщений у монографії розділ «Початкова і середня освіта», І. В. Коляска лише кілька разів згадує про початкову освіту: наводить статистичні дані про кількість початкових шкіл та зазначає про видання підручників для молодших школярів [8, с. 40 – 76].

Таким чином, серед історіографічних джерел 1960-х – 1980-х років представлені праці першої виділеної нами групи. Початкова освіта не стала предметом спеціального дослідження, її розвиток висвітлювався фрагментарно, поверхово, в контексті шкільної освіти.

Другий період (1990-ті – 2010-ті роки) пов'язаний із значними змінами у житті українського суспільства, відродженням національної системи освіти, зростанням інтересу вчених до вивчення історії школи, освіти і педагогічної думки в Україні. З проголошенням незалежності України науковці позбулися ідеологічних обмежень, що довгий час гальмували розвиток історико-педагогічної науки. На цьому етапі

з'явилися численні праці (монографії, статті, дисертаційні дослідження), у яких з позиції сучасної історико-педагогічної парадигми побіжно і поверхово висвітлюється історія початкової освіти другої половини ХХ – початку ХХІ ст., зокрема в контексті:

– розвитку освіти і педагогічної думки в Україні (В. С. Курило. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті, 2000; М. Д. Ярмаченко. Реформування освіти та педагогічної науки в Україні. Історія і сучасність, 2001; Н. М. Гупан. Українська історіографія історії педагогіки, 2002; О. В. Сухомлинська. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру, 2003; О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. Історія української школи і педагогіки, 2006; О. В. Адаменко. Розвиток педагогічної науки в Україні (1950 – 2000 рр.), 2006);

– розвитку шкільної освіти (В. К. Майборода, С. В. Майборода. Національні школи України: історія, розвиток, уроки, 1992; Б. М. Ступарик. Національна школа: витоки, становлення: Навчально-методичний посібник, 1998; О. В. Попова. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст., 2001; Г. П. Щука. Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50 – 80-ті роки ХХ століття, 2007; О. В. Пастовенський. Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів в умовах регіону (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), 2009);

– реформування шкільної освіти (Л. Д. Березівська. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті, 2009);

– цілей і змісту шкільної освіти (О. Я. Савченко. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності, 2002; О. В. Сухомлинська. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти. 2003; І. М. Шоробура. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (ХІХ – ХХ століття), 2007; Н. А. Калініченко. Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ століття), 2008; І. С. Прокоп. Розвиток виховних цілей навчання у дидактиці загальноосвітньої школи (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), 2008; В. В. Кузьменко. Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (ХХ століття), 2009);

– технологій і форм організації навчання в загальноосвітній школі (В. О. Шпортенко. Розвиток форм організації навчання в загальноосвітній школі (історико-теоретичний аспект), 1994; О. Ф. Норкіна. Гуманістично-зорієнтовані технології навчання у загальноосвітній школі України (кінець ХХ – початок ХХІ століття), 2006);

– внеску вітчизняних педагогів у розвиток української шкільної освіти у другій половині ХХ ст. (Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.), за ред.

О. В. Сухомлинської, 2003; Українська педагогіка в персоналіях, за ред. О. В. Сухомлинської, 2005).

Цінними для нашого дослідження є праці з історіографії інших наук. Так, з позицій історіософії освітні перетворення у радянську добу розглядаються у монографії В. О. Огнев'юка «Осягнення освіти: Підсумки ХХ століття» (2003). Заслужують на увагу і кандидатські дисертації сучасних українських істориків В. А. Ветохиної (Розвиток загальноосвітньої школи Української РСР у 80-ті роки: досвід, проблеми, 1991), Л. В. Кузнецової (Загальноосвітня школа України в умовах національного відродження. Кінець 80-х – початок 90-х років (Іст.-політ. аспект), 1993), А. І. Махінько (Реформування загальноосвітньої школи в незалежній Україні (90-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття): історичний аспект, 2011), які містять багату джерельну базу, вирізняються ґрунтовністю висвітлення історіографії, суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів розвитку шкільної освіти в Україні у досліджуваний нами період.

Упродовж другого історіографічного періоду з'являються історико-педагогічні розвідки, присвячені вивченню окремих проблем початкової освіти в обраних хронологічних межах. На особливу увагу заслуговують праці відомої вченої у галузі теорії та методики початкового навчання, академіка О. Я. Савченко. Так, у підручнику «Дидактика початкової школи» (1999) з позицій сучасної гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки розкрито мету, завдання, принципи, форми та методи навчання молодших школярів. Цінними для нас є оцінки вченої історичних аспектів проблеми, висвітлення основних тенденцій розвитку початкової освіти у різні періоди розвитку національної школи, визначення етапів реформування змісту початкової освіти [9].

Значний інтерес для нашого дослідження представляє докторська дисертація Я. П. Кодлюк «Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960 – 2000 рр.)» (2005), де здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз проблеми теорії і практики підручникотворення в галузі початкової освіти України у 1960 – 2000 роках. Заслужують на увагу визначені вченою етапи реформування початкової освіти (I етап – 1960 – 1980-ті рр.; II етап – початок 1990-х – 2000 рр.) в контексті створення підручників для молодших школярів та їх характеристика [10]. Однак цілісно і системно організаційно-педагогічні засади розвитку початкової освіти у дослідженні не розглядаються.

У низці кандидатських дисертацій, хронологічні межі яких охоплюють період другої половини ХХ – початку ХХІ ст., предметом дослідження стали:

– розвивальне та проблемне навчання молодших школярів (О. Д. Замашкіна. Проблеми розвивального навчання молодших школярів в українській педагогічній науці (60 – 90 рр. ХХ століття), 2005;

Н. Д. Янц. Розвиток ідеї проблемного навчання молодших школярів у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття, 2008);

– індивідуалізація і диференціація початкового навчання (Т. В. Вожегова. Проблема індивідуалізації і диференціації початкового навчання у вітчизняній дидактиці 50 – 90-х рр. ХХ ст., 2008);

– розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті (В. Ф. Землянська. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина ХХ століття), 2005);

– підручники для початкової школи (Л. М. Височан. Дидактичні основи побудови підручників з природничо-математичних дисциплін для початкових шкіл України (1958 – 1991 рр.), 2008);

– оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи (С. В. Чупахіна. Проблеми оцінювання навчальних досягнень дітей 6 – 7-річного віку у закладах освіти України (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.), 2007; А. А. Предик. Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті – 90-ті роки ХХ століття), 2009);

– організація природничої освіти молодших школярів (Н. М. Смолянук. Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття, 2010);

– початок шкільного навчання (Н. Л. Клочко. Вступ до школи як загальнопедагогічна проблема в історії розвитку початкового навчання в Україні (ХХ століття), 2011).

Однак у жодній з них початкова освіта не виступає предметом спеціального цілісного дослідження, а є контекстом для висвітлення означених проблем. Зазначені праці цікаві для нас з точки зору теоретичних узагальнень, наявного фактологічного матеріалу.

Отже, другий період історіографічного аналізу позначився появою численної кількості праць, у яких з позицій сучасної парадигми висвітлюється освітній процес другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З'явилися також дослідження предметом вивчення яких стають різні проблеми навчання молодших школярів в окреслений період. Проте праці узагальнюючого характеру, де цілісно, комплексно й системно висвітлювалися організаційно-педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні й досі немає.

Таким чином, проведений історіографічний аналіз літератури з проблеми дослідження дав підстави зробити висновок про те, що досі не здійснювалося ретроспективне вивчення генези початкової освіти в Україні у 1958 – 2001 роках. Перспективним вважаємо розроблення періодизації розвитку початкової освіти в обраних хронологічних межах; визначення її цілей, завдань, принципів, організаційних засад. Системного аналізу потребують дидактичні проблеми: зміст, методи, форми, технології навчання молодших школярів. Недостатньо вивченими

залишаються питання здійснення та упровадження експериментальних досліджень у галузі початкової освіти, аналіз нормативних документів, які регулювали її діяльність у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Список використаної літератури

1. Днепров Э. Д. Советская литература по истории школы и педагогике дореволюционной России (1918–1977) : [библиограф. указ.] / Э. Д. Днепров ; Акад. пед. наук, НИИ общ. педагогики. – М. : НИИ ОП, 1979. – 446 с. **2. Гупан Н. М.** Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : «А.П.Н.», 2002. – 224 с. **3. Березівська Л. Д.** Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. Д. Березівська; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2009. – 43 с. **4. Завадская О. Я.** Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959 – 1968 гг.) / О. Я. Завадская. – К. : Киев. у-т, 1968. – 266 с. **5. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР** / А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар та ін. ; відп. ред. А. Г. Бондар. – К. : Рад. шк., 1967. – 482 с. **6. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятій п'ятирічці** / Л. В. Артемова, Є. С. Березняк, В. О. Білоусова та ін. ; відп. ред. В. Ю. Тараненко. – К. : Рад. шк., 1981. – 335 с. **7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 – 1986)** / под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой. З. И. Равкина. – М. : Педагогика, 1987. – 416 с. **8. Коляска І. В.** Освіта в радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 246 с. **9. Савченко О. Я.** Дидактика початкової школи : підручн. для студ. пед. фак.-тів / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 1999. – 368 с. **10. Кодлюк Я. П.** Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01 / Я. П. Кодлюк; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2005. – 38 с.

Гавриленко Т. Л. Генеза початкової освіти в Україні (1958 – 2001 роки): історіографія питання

У статті здійснено історіографічний аналіз генези початкової освіти в Україні у 1958 – 2001 рр. на основі хронологічного та проблемно-тематичного підходів; визначаються перспективи у дослідженні запропонованої проблеми.

Ключові слова: історіографія, історико-педагогічні дослідження, початкова освіта, школа.

Гавриленко Т. Л. Генезис начального образования в Украине (1958 – 2001 года): историография вопроса

В статье осуществлен историографический анализ генезиса начального образования в Украине в 1958 – 2001 гг. на основе

хронологического и проблемно-тематического подходов; определяются перспективы в исследовании предложенной проблемы.

Ключевые слова: историография, историко-педагогические исследования, начальное образование, школа.

Havrylenko T. L. The Genesis of Primary Education in Ukraine (1958 – 2001 year): Historiography of the Issue

The article is devoted to historiographic analysis of the Genesis of primary education in Ukraine in 1958-2001, on the basis of the chronological and topical approaches; to determine the prospects of the study of the proposed problems.

Key words: historiography, historical and pedagogical studies, primary education, school.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК [371.3:33]

С. М. Лобода

**РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНОЇ ОСВІТИ У США ТА УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Актуальність статті полягає в необхідності вивчення важливого зарубіжного досвіду вченими і педагогами для вирішення проблем сучасної української освіти. Проте слід звернути увагу і на вагомий доробок вітчизняної педагогіки, яка містить немало ідей здатних дати відповіді на питання сьогодення. Виходячи з багатства зарубіжного історичного досвіду, вчені мають можливість збудувати свої конструктивні педагогічні концепції в тому числі і у галузі економічної освіти.

Ступінь досліджуваності проблеми. Деяким проблемам економічної освіти у США та Україні присвячено роботи О. М. Камишанченко, Н. А. Разманової, Б. К. Тебієва, С. М. Пястолова. Однак поза увагою цих та інших досліджень вчених залишились деталі, які потребують детального вивчення для можливого використання у сучасній освіті.

Мета статті узагальнити досвід становлення системи економічної освіти в комерційних школах Сполучених Штатів Америки і України, а також дати порівняльний аналіз змісту і методики викладання економічних дисциплін.